

Eldres situasjon i samfunnet og diskriminering av eldre

En litteraturstudie på oppdrag av
Diskrimineringslovutvalget,
Barne- og likestillingsdepartementet

Per Erik Solem

Norsk institutt for forskning om oppvekst, velferd og aldring

Oslo, 15. september 2008

Innhold

1. Bestilling	3
2. Bakgrunn, avgrensning, metode	4
3. Eldres posisjon i samfunnet	5
Økonomi	5
Boforhold	6
Tilgang til varer og tjenester	6
Digitale skiller	7
Strukturell diskriminering	8
Begrenset tilgang på grunn av personalets holdninger	8
Aldersdiskriminering ved demens	9
Sosial deltakelse	10
4. Aldersdiskriminering	12
Synonymer til ‘gammel’ og ‘eldre’	14
5. Oppsummering	15
Referanser	16

1. Bestilling

Oppdraget framgår av følgende bestillingstekst fra Diskrimineringslovutvalget, Barne- og likestillingsdepartementet av 30. mai 2008:

”Oppdraget gjelder en litteraturstudie av samfunnsvitenskapelige undersøkelser av eldres situasjon. Bakgrunnen er at utvalget vurderer å utvide vernet mot diskriminering på grunn av alder til å gjelde også utenfor arbeidslivet.

Studien skal baseres på forskning, utredninger, rapporter mv av norske forhold, eventuelt nordisk og annen utenlandsk litteratur som vurderes som relevante for norske forhold.

Ut fra utvalgets mandat og de foreløpige vurderinger utvalget har gjort, ønsker utvalget å få en oversikt over hva som finnes av dokumentasjon om eldres stilling i samfunnet, utenfor arbeidslivet. Dette kan være empiri for eksempel om eldres tilgang til varer og tjenester (inkludert helsetjenester), om eldres deltakelse i foreningslivet mv. eller om boligforhold. Det skal gjøres rede for eventuell dokumentasjon om karakter og omfang av forskjellsbehandling/ diskriminering som eldre utsettes for. Det skal også gjøres rede for empiri som ikke kan knyttes direkte til forskjellsbehandling/ diskriminering.

Det skal i tillegg gjøres rede for eventuelle områder der eldre kan være utsatt for forskjellsbehandling, men som der det ikke finnes dokumentasjon om situasjonen.

Det skal gis et kort sammendrag av de viktigste funnene.”

Arbeidet antas å kreve inntil 30 timer.

2. Bakgrunn, avgrensning, metode

Forbud mot diskriminering av eldre arbeidslivet ble inntatt i Arbeidsmiljøloven med virkning fra 1.mai 2004. Bakgrunnen for den foreliggende utredning er at Diskrimineringslovutvalget vurderer å foreslå at vernet mot diskriminering på grunn av alder utvides til også å gjelde utenfor arbeidslivet. Informasjon om eldre stilling i det norske samfunnet og om forekomst av diskriminering eller forskjellsbehandling på grunn av alder vil inngå i grunnlaget for slike vurderinger.

Diskriminering kan skje på grunn av 'for lav' alder (f. eks. ved adgangsbegrensning til diskotek på f.eks. 23 år) og 'for høy' alder (f.eks. øvre aldersgrenser i arbeidslivet). Denne utredningen tar bare for seg diskriminering på grunn av for høy alder og avgrenser det til 'eldre'. Diskriminering av 30-årige studenter som på grunn av sin høye alder ikke lenger får studentrabatt på transportmidler, faller utenfor denne utredningen. Studenter på 65 som ikke får studielån eller stipend på grunn av alder faller innenfor definisjonen. Midt i mellom (30 og 65) faller studenter som fordi de blir 45 år før utdanningen er fullført, bare får et redusert lån – av hensyn til at de skal greie å tilbakebetale lånet før de fyller 65 (www.lånkassen.no).

Det er ikke mulig å fastslå hvilken alder som definerer 'eldre' slik at de skal inkluderes i denne utredningen. Personer i aldersgruppen 40-79 år synes i gjennomsnitt å oppfatte dem som er over 64,8 år som 'eldre' (Daatland et al. 2006). Bak dette gjennomsnittet ligger det imidlertid stor variasjon, og de fleste svarer med runde tall og stort sett enten 60, 65 eller 70 år.

I samme undersøkelse (NorLAG, Daatland et al. 2006) ble betegnelsen 'gammel' i gjennomsnitt avgrenset til dem over 79,2 år. Tilsvarende spørsmål stilt over 30 år tidligere viste 70 år som gjennomsnitt for 'eldre' og 73 år for 'gammel' (Helland et al. 1973). Det har med andre ord over disse 30 årene blitt en mye større gruppe av 'eldre'. Den synes å ha trukket seg nedover i takt med tidligere pensjonsavgang. Betegnelsen faller bra sammen med betegnelser som 'tredje alder' og 'fjerde alder' (Laslett 1989). Tredje alder er grovt sett perioden fra pensjonsavgang til kroppslige skrøpeligheter og sykdom øker sannsynligheten for at en trenger hjelp i dagliglivet, eller pleie, oftest først en gang etter fylte 80 år.

Det er med andre ord viktig å skille mellom unge eldre og gamle eldre når man skal definere eldre kronologisk. Imidlertid er en kronologisk definisjon alltid usikker og det vil være flytende grenser for hvem som skal regnes som eldre eller som gamle.

En annen avgrensning, siden oppdraget gjelder diskriminering utenfor arbeidslivet, kan være å holde seg til alderspensjonister. I praksis vil aldersinndelingen i publiserte statistikker ofte sette grensen for eldre, og denne inndelingen varierer. I et oppdrag med omfang på inntil 30 timer sier det seg selv at jeg ikke har anledning til å samle nye data eller foreta analyser av foreliggende data med egne aldersdefinisjoner.

For denne utredningen har jeg basert meg dels på eget arbeid om aldersdiskriminering fra tidligere. Mye av dette dreier seg om aldersdiskriminering i arbeidslivet, som faller utenfor denne utredningen. Jeg har derfor brukt tidligere arbeider av mer generell karakter (Larsen & Solem 2007, Solem, 2005, 2007a) som utgangspunkt. I tillegg har jeg søkt nyere litteratur på databaser som Ageline, Psychinfo og ISI Web of Science, og på nettet ved hjelp av Kvasir.

Det var mange treff, men lite substans, og lite direkte relevant for Norge (søkeord: ageism, aldersdiskriminering). Med lite substans mener jeg treff der aldersdiskriminering eller ageism er lagt som premiss eller som illustrasjon uten dokumentasjon av forekomst, f.eks. at noen brukere av eldresentre i Norge selv 'were in effect endorsing the societal and cultural prejudices of ageism' (Lund & Engelsrud 2008 s. 697). Noe litteratur gjelder selve begrepene ageism og aldersdiskriminering (f.eks. Heikkinen & Krekula 2008) med noen eksempler, men med få forsøk på å angi forekomst i annet en generelle vendinger (f.eks. 'mye' eller 'ofte'). Og de aller fleste treffene gjaldt aldersdiskriminering i arbeidslivet. Dette blir med andre ord en litteraturstudie med lite litteratur å studere. At det er lite litteratur om aldersdiskriminering utenfor arbeidslivet, betyr imidlertid ikke at det er tilsvarende liten forekomst av fenomenet.

Det er vanskelig å finne dokumenterbar kunnskap om forekomster av aldersdiskriminering utenfor arbeidslivet. Det finnes mer om diskriminering i arbeidslivet, og grovt sett tyder flere både norske og internasjonale undersøkelser på at omfanget av diskriminering av eldre tilvarer omtrent omfanget av diskriminering av kvinner (Solem 2007b). Det er ikke grunnlag for å fastslå i hvilken grad dette kan overføres til diskriminering utenfor arbeidslivet. Diskriminering av eldre har imidlertid vært gjenstand for mindre forskningsmessig og politisk oppmerksomhet enn diskriminering av kvinner, både innenfor arbeidslivet og utenfor.

Denne utredningen tar ikke sikte på å skaffe oversikt over bestemmelser, lover eller vedtekter med aldersgrenser som begrenser Eldres deltakelse i samfunnet, enten det er i privat eller offentlig sektor. Noen slike bestemmelser vil bli nevnt, og er allerede nevnt, uten at det er mulig innenfor arbeidets ramme framskaffe noen fullstendig oversikt.

3. Eldres posisjon i samfunnet

Beskrivelsen av Eldres posisjon i samfunnet er i stor grad basert på data fra Statistisk sentralbyrå. og særlig en utredning som SSB gjorde for Sosial- og helsedirektoratet/Statens seniorråd i 2005 (Ugreninov 2005a) og som inngår i grunnlaget for to publikasjoner fra Statens seniorråd (2005a, 2005b). Jeg har også trukket inn data fra NorLAG-undersøkelsen ved NOVA (Slagsvold & Solem 2005, Slagsvold & Daatland 2006).

Økonomi

(Dette avsnittet er i hovedsak basert på Ugreninov 2005b)

Inntekten er lavere i høyere aldersgrupper, fordi pensjoner er lavere enn arbeidsinntekter. Det er likevel små forskjeller i tilgang til materielle goder som telefon, TV og vaskemaskin, der tilnærmet alle uansett alder har slik tilgang. Privatbil er det færre eldre som disponerer. Blant middelaldrende har 90 prosent bil mot 72 prosent mellom 67 og 79 år og 36 prosent over 80 år. Svært få begrunner mangel på bil med dårlig økonomi (3% av dem over 67 år). Det samme gjelder dem som ikke disponere PC. Sekstisju prosent alderen 50-66 år mot 26 og 7 prosent i de to eldste gruppene disponere PC, mens 2-3 prosent begrunner mangelen med dårlig økonomi.

Selv om eldre som gruppe har lavere inntekter enn yngre, synes de ikke å ha dårligere økonomi. I alderen 50-66 år og av dem over 67 år er det 6-7 prosent som sier de har

vanskelig for å få endene til å møtes, mot 11 prosent i alderen 30-49 år. Eldre har imidlertid et jevnt over noe lavere forbruk uten at forbruksmønsteret er svært ulikt. Eldre bruker en større andel av inntekten på bolig, lys og brensel og mindre på transport, hvilken blant annet henger sammen med at eldre er mer hjemme i boligen og nærmiljøet enn yngre – som reiser mer på jobb.

Gjennomsnittstall for inntekt dekker over store forskjeller. Særlig blant eldre er det store grupper med lav inntekt. Når lavinntektsgrensen er definert som 60 prosent av medianinntekten for alle personer, korrigert for husholdningsstørrelse, er 11 prosent av befolkningen under lavinntektsgrensen, mens 25 prosent av alderspensjonistene og 75 prosent av aleneboende minstepensjonister har så lav inntekt. Disse tallene er fra 2002.

Boforhold

(Dette avsnittet er i hovedsak basert på Andersen 2005)

I dag eier flertallet av husholdningene egen bolig. Særlig i de eldste aldersgruppene har andelen selveiere økt de siste tjue årene. Men fortsatt er det færre selveiere i de eldste aldersgruppene og blant dem over 80 år var det i 2003 71 prosent som eide sin egen bolig – mot 93 prosent i alderen 50-66 år.

Praktisk talt alle (99 prosent i alle aldersgrupper over 30 år) bor i dag i boliger med innlagt bad og WC. For tjue år siden bodde 14 prosent av dem over 80 år uten bad eller WC. Det er også svært få eldre som bor trangt. Romsligst bor aldersgruppen 50-79 år, idet de fleste har samme bolig etter at barna har flyttet ut.

Tidligere var boligstandarder betydelig lavere blant eldre enn blant befolkningen ellers. I dag er det små forskjeller. Tilgjengeligheten til huset og muligheten for bruk av rullestol variere også lite, men færre av de eldste (80+) har bolig som går over flere plan. Samlet sett er likevel eldres boliger i liten grad tilpasset begrensninger i personens bevegelighet. I 1997 var det bare 6 prosent av boligene i Norge som tilfredsstilte Husbankens krav til livsløpsstandard. Dette tallet er under bedring og i første halvår 2007 hadde 2 av 3 nye husbankboliger universell utforming og tilfredsstilte kravene til livsløpsstandard (www.husbanken.no). Men fortsatt vil boligen representere en større begrensning for mange eldre og bevegelsehemmete enn for befolkningen ellers fordi boligen ikke er universelt utformet med god nok tilgjengelighet for alle.

Tilgang til varer og tjenester

Det er få eksempler på at eldres tilgang til varer og tjenester er begrenset på grunn av formelle eller eksplisitte aldersgrenser. Ett eksempel har versert i pressen i høst; Personer over 75 år nektes kredittkort ved Citibank på grunn av sin alder. I noen tilfeller kan det være snakk om positiv diskriminering gjennom såkalte honnørkonti i banker. Oppnådd alder (f.eks. 60 år) er nok til å få høyere rente og eventuelle andre gunstigere tilbud. Honnørbilletter på transportmidler, kulturelle arrangementer osv. er også eksempler på positiv diskriminering. Noen eldre opplever slik positiv diskriminering som nedverdiggende. 'Hvorfor skal jeg reise med barnebillett på bussen?' Ut over anekdotisk materiale kjenner jeg ingen forskning som sier hvor utbredt slike oppfatninger er, eller om det kan tillegges noen vekt i forhold til dem som opplever det som en 'honnør' eller som et gunstig tilbud de gjerne benytter.

Øvre aldersgrenser for tjenester fra finansnæringen kan begrunnes i økende sannlighet for sykdom og død med økende alder. Slik sannsynlighetsberegning tar ikke hensyn til en betydelig individuell variasjon. Dette problemet er ivaretatt i reglene for førerkort for

motorkjøretøy. Det er ingen øvre aldersgrense for førerkort, men krav om legeerklæringer (riktignok fra fylte 70 år) for å holde kontroll med helsesvikt som kan gjøre en uskikket til å kjøre.

I helsevesenet har det antakelig tidligere vært mer vanlig å vurdere operasjoner ut ifra pasientens kronologiske alder. I dag er det et klart inntrykk at utvelgelse til operasjoner i større grad foretas etter individuell medisinsk vurdering. Det forhindrer ikke at alder i seg selv kan være en medvirkende faktor. Jeg har ikke foretatt noen undersøkelse av formelle eller uformelle regler knyttet til alder, eller om praksis er slik at eldre pasienter får dårligere tilbud på grunn av sin alder. For blodgivere er det imidlertid aldersgrenser. Man kan ikke bli blodgiver etter fylte 60 år (eller før man er 18) og de som er blodgivere kan ikke fortsette å gi etter fylte 65 år (www.giblod.no). Dette kan være godt medisinsk begrunnet, men det vil likevel være betydelig variasjon mellom 60-åringer med hensyn til hvor egnet deres blod er til blodoverføring. En annen aldersbegrensning er at mammografi annethvert år er et frivillig tilbud til kvinner mellom 50 og 69 år (www.kreftregisteret.no).

Digitale skiller

I forhold til helsetjenester kan tilgangen og valgfriheten være mer begrenset av at de elektroniske veiene til tjenestene fungerer best for yngre mennesker, enn av formelle aldersgrenser. 'Fritt sykehusvalg' er vanskeligere om en ikke kan søke informasjon over nettet. Finansieringssystemet vil også indirekte kunne påvirke valg av pasienter med ulik alder, avhengig av hvilken diagnose de har. Sykehusene vil tjene på hurtig tilheling og rask utskrivning.

Aldersforskjeller i tilgang til varer og tjenester kan ha sammenheng med at tilgangen er bedre tilrettelagt for yngre mennesker. Det er særlig den stadig økende overgangen til digitale medier i informasjon og salg som kan begrense eldres tilgang og/eller gjøre tilgangen dyrere. Tilgang til boliger kan være et parallelt eksempel. Når hovedtyngden av boligmassen, som nevnt ikke har livsløpsstandard, er dette en begrensning for eldre i valg av bolig, og i mulighetene til gå på besøk hjemme hos andre. Tilsvarende kan manglende 'livsløpsstandard' i digitaliseringen av stadig flere samfunnsfunksjoner begrense eldres tilgang til slike funksjoner og på den måten virke diskriminerende.

Mange eldre vil falle gjennom når de må bestille billetter over internett, eller alternativt sitte i lange telefonkøer der kjøperen må foreta en rekke valg mellom taster. Eller når de må kjøpe togbilletter på automat eller alternativt betale en høyere pris. Og når banktjenester overføres til nettet, blir det færre filialer og dermed dårligere (og dyrere) tilgang om en ikke mestrer – eller ikke ønsker – å bruke netttjenestene. Mens 80 – 90 prosent av befolkningen mellom 25 og 45 år har brukt nettbank i løpet av siste tre måneder (data fra 2007: Lorentzen 2008), gjelder det bare 12 prosent av kvinner i alderen 75-79 år og 29 prosent av menn i samme alder. Eldres lavere bruk av ny teknologi gjelder ikke bare nettbank og internett. Det er også færre som bruker PC. I aldersgruppene opp til 55 år har nesten alle (94-100 prosent) brukt PC siste tre måneder, mot bare hver fjerde kvinne i alderen 75-79 år. Lorentzen (2008) sammenfatter situasjonen i tittelen på sin artikkel: 'En digital verden uten eldre kvinner'.

Denne samfunnsmessige utfordringen er betegnet som 'digitale skiller' (Frønes 2002). Slike skiller er ikke et problem bare for eldre, og de er ikke et problem for alle eldre. Men eldre har en ulempe ved å ikke ha vokst opp med datateknologi, og ved at unge preger utviklingen av ny teknologi og programvare. Det er kulturforskjeller mellom unge og gamle på dette

området som er en klar ulempe for Eldres mestring av ny teknologi. Det er ikke minst en ulempe for eldre fordi de får dårligere tilgang til teknologi som kan gi vesentlige lettelser i hverdagen.

Strukturell diskriminering

Dårlig tilgang til tjenester kan være utslag av en form for strukturell diskriminering. Det at vesentlige materielle og sosiale strukturer favoriserer noen grupper framfor andre, gjør at noen blir hengende etter og at noen grupper mer avhengige og hjelpetrengende en nødvendig (Townsend 1981). Nye generasjoner av eldre vil ha bedre fortrolighet med den digitale verden. Men generasjonsforskjeller vil forventes å vedvare fordi teknologien må antas å fortsette å endre seg. I det meste som endres fort vil yngre ha en fordel, bl.a. fordi de har mindre å avlære. Oppmerksomhet på tilgjengeligheten i nye systemer vil derfor forventes å fortsette å være viktig også for nye generasjoner av eldre.

Et annet eksempel på materielle strukturer som kan virke diskriminerende er tiden for 'grønn mann' i trafikklys. Tiden er oftest innstilt etter gjennomsnittlig ganghastighet for voksne, og mange eldre (og mange bevegelseshemmede, voksne med barnevogn m fl.) vil kunne få vesentlig innskrenket bevegelsesfrihet. Det finnes teknologiske løsninger som f.eks. gir fotgjengere mulighet til å velge kort eller lang tid, eller som ved elektronisk overvåking sørger for grønt lys til fotgjengeren har kommet seg over. Om slike ordninger skulle brukes i stor utstrekning ville de tydeliggjøre verdikonflikter mellom effektiv avvikling av biltrafikken og deltakelse av eldre og mennesker som av ulike grunner har begrensede muligheter for å forflytte seg.

Noe diskriminering kan således sies å være innebygd i samfunnets verdier og materielle strukturer. Det kan være strukturer som skiller aldersgrupper, f.eks. i ulike boområder eller som skaper avstander mellom generasjoner inne samme familie på grunn av unge flytter for å få utdanning og arbeidsmuligheter. Slik segregering kan gi opphav til diskriminering av eldre (Hagestad & Uhlenberg 2005). Det kan også være snakk om ujevn maktfordeling mellom aldersgrupper i samfunnet som skaper diskriminering av eldre – men også av yngre – som er utenfor maktstrukturer (Heikkinen & Krekula 2008). Det kan også være at kulturens verdsetting av ungdom disponerer for diskriminering av eldre. Noen peker også på at selve fikseringen på alder, at man er så opptatt av alder, kan legge grunnlag for aldersdiskriminering (Bytheway 2005).

I Norge kan opptattheten av den såkalte 'eldrebølgen' bidra til diskriminering, eller at eldre får forsterket negative selvoppfatninger av å være en byrde og en belastning for samfunnet. Mye tyder på at folks forestillinger om eldrebølgens framtidige plager er betydelig overdrevet (Daatland & Solem 2000) og inngår i det generelt negative eldrebildet.

Begrenset tilgang på grunn av personellens holdninger.

Anekdotisk materiale forteller at noen kunder som har med seg ledsager i butikker, opplever at butikkpersonalet henvender seg til ledsageren. Det kan være rullestolbrukere eller eldre som f.eks. støtter seg til ledsageren. Jeg har ikke funnet noe dokumentasjon på hvor utbredt dette er, men det illustrer at holdninger kan virke diskriminerende uten at det nødvendigvis er ment slik. Utenlandske undersøkelser har vist at helsepersonell har mer negative oppfatninger om eldre enn befolkningen generelt, og de kan bruke mindre tid på eldre pasienter enn yngre pasienter med tilsvarende lidelse (Wilkinson & Ferraro 2002). Lars Andersson viser i sin bok *Ålderism* (2008) til en rekke utenlandske undersøkelser

(hovedsaklig fra USA, Canada, England og Australia) som ser spesifikt på hvordan leger, sosionomer, psykologer og fysioterapeuter forholder seg til eldre. Gjennomgående rapporteres mer motvilje mot å arbeide med eldre, større engasjement for yngre pasienter og grundigere undersøkelser av yngre. Biggs (1989) knytter slik atferd hos helsepersonell dels til redselen for egen aldring og dels til mindre tro på at behandlingen nytter når pasienten er eldre. Andersson (2008) advarer mot å trekke for bastante konklusjoner om diskriminering av eldre ut fra disse undersøkelsene. Noe kan også henge sammen med at eldre i større grad har kroniske lidelser og går oftere til legen. Men samtidig kan kortere konsultasjoner og mindre grundige undersøkelser gi mer feilbehandling. Feilmedisinering kan være et spesielt problem fordi legemiddelindustrien i liten grad tester nye medisiner på eldre pasienter. Effekter og bieffekter er kjent fra utprøving på yngre (Andersson 2008).

Utenlandske undersøkelser kan ikke uten videre generaliseres til norske forhold, men begrunnelsen kan være allmenn; Helsepersonell er mer i kontakt med skrøpelige og syke eldre og får på den måten et fortegnert negativt bilde av hvordan gamle er. Deres forventninger til bedring kan være mer pessimistiske og ubehaget ved aldringen i seg selv kan skape impulser til å holde avstand. Eldre kan minne de yngre (personalet) på livets forgjengelighet og utgang gjennom døden. Forskning har vist lengre reaksjonstid hos sykehuspersonale når pasienter i terminalfasen har ringt på dem enn når ikke-terminale pasienter har ringt (Kastenbaum & Aisenberg 1972). Personalet var ikke selv klar over denne forskjellen i reaksjonstid.

Aldersdiskriminering ved demens

Dette er tittelen på et foredrag av psykiater Geir Selbæk ved den 19. nordiske kongress i gerontologi (Selbæk 2008). Han fikk i oppdrag ett år på forhånd å gi en faglig presentasjon av aldersdiskriminering ved demens. Han fant nesten intet som var skrevet om dette emnet, men peker på erfaring som tyder på at det forekommer slik diskriminering.

Eksempler på diskriminering ved demens er en nedlatende språkbruk, stereotype oppfatninger av at alle personens problemer er lokalisert inne i personens hjerne, høyt forbruk av psykofarmaka som beroliger og passiviserer og som kan ha mer negative bivirkninger enn positive virkninger for den personen som tar medisinen. Disse formene for diskriminering forekommer ofte i følge Selbæk, som har funnet at 75 prosent av sykehjemspasientene er satt på psykofarmaka, uten at det tallet dermed indikerer omfanget av overmedisinering.

Dette er eksempler på problemer med diskriminering i helsevesenet som trenger en gjennomgang i fagmiljøer og på avdelinger. Det kan tenkes at dette arbeidet kan få en impuls eller støtte fra lovgivning mot aldersdiskriminering til bedre behandling av personer med demens, der en legger vekt på kommunikasjon og respekt for personens likeverd. For eksempel kan det være diskriminerende å omtale en person som 'dement' (i stedet for 'person med demens' eller 'demensrammet'). Men akkurat som for uttrykk som 'neger' eller 'pakkis' er det vanskelig å forby spesielle betegnelser eller å lovfeste offisielle ikke-diskriminerende betegnelser. Ett problem med det er det som språkpsykologen Steven Pinker har kalt 'den eufemistiske tredemøllen'. Når uttrykk endres for å bli mer akseptabelt vil det nye ordet etter hvert overta de negative konnotasjonene hvis ikke innholdet i begrepet endres. Et eksempel på endring i språkbruk er; fra 'lam' og 'krøpling' som var akseptabelt en god tid tilbake, via 'vanfør', 'handikappet', 'funksjonshemmet' til 'menneske med nedsatt funksjonsevne' (jf. <http://en.wikipedia.org/wiki/Euphemism>). Alt i alt er denne type diskriminering gjennom ordbruk ikke lett å påvirke direkte gjennom lovgivning.

Sosial deltakelse

(Dette avsnittet er i hovedsak basert på Solem 2007a)

Om vi tenker oss individets sosiale tilknytning eller deltakelse fordelt på konsentriske sirkler rundt individet, ligger deltakelse i arbeidslivet og i politikken på den ytterste sirkelen.

Virksomheten her er formalisert og langt ute i samfunnet. På det neste nivået befinner det seg ulike typer foreninger og fritidsaktiviteter med varierende grad av formelle strukturer rundt seg. Den enkelte kan delta her med ulikt engasjement og ulik tyngde, som passivt eller aktivt medlem og som tillitsvalgt. På de innerste nivået av sosial tilknytning finner vi mer uformelle sosiale relasjoner i familie og vennskap.

Aldersforskjeller i sosial deltakelse er tydeligst i *den ytterste sirkelen*. Eldre deltar mindre i arbeidslivet og i politikken. Det siste gjelder vel å merke som politikere og i politiske aksjoner. Eldre deltar mer i politiske valg enn yngre. Det gjelder til slutten av 70-årene. I den fjerde alder (over 80 år) går valgdeltakelsen ned. I en undersøkelse ved lokalvalget i 2003 var deltakelsen blant 80-83-åringene lavere enn blant de 67-79 år, som hadde høyest deltakelse av alle aldersgrupper. Men 80-83-åringene hadde likevel høyere deltakelse enn dem under 50 år for menn og enn dem under 30 år for kvinner (Kleven 2005). Eldre holder seg også bedre orientert om politikk enn yngre, men de deltar mindre i kanaler utenom selve valgbehandlingen. Det gjelder deltakelse i politiske organisasjoner, diskusjoner, politiske møter og aksjoner. Og det gjelder ikke minst i politiske verv (Kleven 2005). Bare tre (1,6 prosent) av 189 storingsrepresentanter er i dag over 65 år, mens de over 65 år utgjør 14,6 prosent av befolkningen. Ingen av den sittende regjeringens medlemmer var (ved utnevnelsen) over 60 år og bare én var over 55. I kommunestyre og fylkesting er det ikke mange flere eldre. Statistikk fra 2003 viser tre prosent over 67 år i kommunestyrene og to prosent i fylkestingene. De over 67 år utgjør 13 prosent av befolkningen.

I arbeidslivet er det få eldre. Bare 35 prosent av 66-åringene er sysselsatt året før de når pensjonsalderen i folketrygden (67 år) (www.ssb.no). Etter flere tiår med betydelig nedgang i sysselsettingen blant eldre har den begynt å stige igjen fra begynnelsen av dette århundret. Sammenliknet med andre land er sysselsettingen høy blant eldre i Norge og Norden ellers, særlig Island. Også etter vanlig pensjonsalder er noen (5-6 prosent i alderen 70-79 år) sysselsatt, oftest på deltid.

I de senere år har grensene mellom arbeid og pensjon blitt mer uklare. Pensjoneringen skjer over en lengre periode nå enn for noen år siden, både ved at det er større spredning i når folk slutter og ved at flere har perioder med både arbeid og pensjon.

Selv om diskriminering i arbeidslivet faller utenfor denne studien, nevner jeg det her fordi yrkesdeltakelse kan ha betydning for hvilken posisjon man har i samfunnet og i hvilken grad man deltar i aktiviteter utenfor arbeidssfæren. Data fra NorLAG-undersøkelsen ved NOVA viser at pensjonister i aldersgruppen 62-66 år først og fremst skiller seg fra de yrkesaktive i samme alder ved at de bruker mer tid i privatsfæren hjemme. Pensjonering synes ikke å frigjøre tid til mer aktivitet i foreninger eller frivillig arbeid og pensjonistene deltar mindre i kulturelle aktiviteter enn de yrkesaktive, selv når vi kontrollerer for helse (Solem 2008a). Det kan tyde på at arbeidet på noen områder kan påvirke integrasjonen i samfunnet også utenfor arbeidslivet.

På *den andre konsentriske sirkelen* ligger deltakelse i foreninger og fritidsaktiviteter. Gjennomgående deltar eldre mindre i slik virksomhet, især når man kommer over 75-80 år. Men det varierer med type aktivitet. Eldre, og særlig eldre kvinner deltar mer i religiøse og humanitære organisasjoner, mens de er mindre med i idrettslag (Birkeland et al., 1999). Eldre er jevnt over mindre aktive i de foreninger de er medlem av og de har i mindre grad tillitsverv. På fritiden deltar de mindre i kulturaktiviteter som å gå på konserter, kino, teater, kunstutstillinger og museer (NOS 2002). Det er en klar nedgang i slik deltakelse etter 67 år og særlig etter 80 år. Eldre, også de over 80 år, deltar mer i gudstjeneste eller religiøse møter enn yngre. Fordi nye kohorter (generasjoner) er mindre religiøse, er dette mer en kohorteffekt enn en effekt av aldring (Daatland & Solem 2000). Eldre går mindre på restaurant og kafé (særlig eldre menn) og mindre på idrettsstevner (særlig eldre kvinner). Alt i alt tilbringer eldre mer tid hjemme, og både menn og kvinner bruker der mer tid til husarbeid, matstell og måltider - og til å se på fjernsyn.

For de nære relasjonene i *den indre sirkelen* skjer det også endringer med alderen –men i mindre grad. Det er flere som er uten den aller nærmeste livsledsager, ektefellen. Særlig er det eldre kvinner som er enker. Mens 75-80 prosent av alle i alderen 25-66 år lever i parforhold, er det bare en av fem kvinner over 80 år som har en partner. Kontakten mellom generasjonene innen familien, mellom gamle foreldre og deres voksne barn synes å være god og har vært stabilt bra over de siste 30 årene (Lingsom 1997). Det synes ikke å ha skjedd noe svekkelse av familien som sosialt tilknytningspunkt for de eldre. Sammenliknende studier i Europa tyder likevel på at kontakten er hyppigere i Sør- Europa enn i Norden. I Middelhavslandene var det tidlig på 1990-tallet 80-90 prosent som hadde ukentlig eller oftere kontakt med familien, mot 65-70 prosent i de nordlige landene (Walker 1993). Samtidig har det de siste 30-40 årene vært en internasjonal trend at færre bor i flergenerasjonshushold (Sundström 1994). Dette har i stor grad vært en ønsket utvikling fra begge generasjoner og illustrerer at man foretrekker det Rosenmayr & Köckeis (1963) kalte intimitet på avstand. Man vil gjerne ha nær kontakt, men ikke bo sammen. Også her er det store kulturelle forskjeller, f.eks. viste en undersøkelse fra byer i en del europeiske land og Israel i 2000/2001 at sju prosent av foreldre på over 75 år i norske byer bodde sammen med et av sine barn, mens tilsvarende tall for spanske byer var 38 prosent (Daatland & Herlofson 2004).

Alt i alt deltar eldre mindre i sosiale sammenhenger enn yngre og særlig gjelder det i den fjerde alder og mer desto lenger ut i samfunnet vi kommer. Sosialgerontologien har gitt dette fenomenet ulike forklaringer, fra 'tilbaketrekningsteorien' som forstår det som en ønsket og biologisk betinget tilbaketrekning, til 'aktivitetsteorien' som forstår det som en følge av at samfunnet tilbyr de eldre færre roller å være aktive i. Kort sagt varierer forståelsen mellom det ene ytterpunktet at det er de eldre som selv ønsker å trekke seg tilbake, til det andre ytterpunktet at det er samfunnet som utstøter de eldre. Hvilken forståelsen man velger har konsekvenser for om man oppfatter manglende deltakelse som diskriminering (aktivitetsteorien) eller ikke (tilbaketrekningsteorien). Vanlig oppfatning i sosialgerontologien i dag er at ingen av teoriene dekker hele virkeligheten. Andre formuleringer tar mer hensyn til begge forhold, slik som 'ressursmodellen' og 'dialektisk teori'. I moderne 'kritisk gerontologi' veier vektskålen over i retning av sosial forståelse av sosiale aldersforandringer. For mer om ulike teorier viser jeg til Daatland & Solem (1995, 2000). Det er med andre ord ikke gitt at lavere sosial deltakelse blant eldre alltid er et resultat av diskriminering. I neste avsnitt skal jeg se nærmere på aldersdiskriminering.

4. Aldersdiskriminering

Holdningene til eldre består av kunnskaper og oppfatninger om eldre som for eksempel svake og avleggs eller som kompetente og kunnskapsrike (kognitivt innhold). Holdningene består videre av følelser i form av bevisst eller ubevisst tiltrekning eller motvilje, om en liker eldre eller synes de er motbydelige (affektivt innhold). Det tredje elementet i holdninger er en handlingsberedskap (atferdsaspektet). Atferden, den manifesterede diskrimineringen, er det man i siste instans er interessert i. Atferd påvirkes av hvilke oppfatninger en har av eldre og av hvilke følelser eldre vekker. Diskriminerende atferd kan tjene den funksjon å beskytte den som diskrimineres mot å bli minnet om aldringen. Følelseselementet i holdninger er antakelig det minst tilgjengelige for endringer. Særlig er det lite tilgjengelig når følelsene stikker dypt og når følelsene kommer indirekte til uttrykk, f.eks. gjennom spøk og ironi (Levy 2003).

Oppfatningene av eldre er overdrevent negative. Folk flest tror eldre er skrøpeligere, mer glemske, mer ensomme og at de har dårligere råd enn det er dekning for i virkeligheten (Daatland & Solem 2000, Tornstam 2005). Slike negative oppfatninger henger sammen med ubehag i forhold til trekk ved eldre og uro, frykt eller distansering i forhold til egen aldring. Når oppfatningene og følelsene henger sammen med diskriminerende atferd overfor eldre, snakker vi om alderisme (Butler 1969, Nelson 2005, Palmore 2005).

Alderisme kan sammenliknes med rasisme og 'sexisme', men med den viktige forskjellen at vi alle beveger oss i retning av å bli en del av 'de andre' som diskrimineres på grunn av høy alder. Når det gjelder kjønn og rase er vi plassert i en kategori med svært begrensede muligheter for å bli definert i en annen kategori. En type diskriminering som kan likne mer på aldersdiskriminering er diskriminering etter seksuell legning. Her er grensene mer flytende og angst for å bli regnet i en 'feil' kategori, homofobi, kan forklare noe av diskrimineringen. Liknende mekanismer kan tenkes i forhold til gerontofobi og aldersdiskriminering. Angst for eldre, for egen alderdom og død kan inngå i dynamikken bak alderismen. Dette er én måte å forstå alderisme på.

En annen forståelse ligger i det som kalles medfølelse alderisme (Binstock 1983) hvor vi føler så sterkt med de 'stakkars' gamle at vi overlesser dem med passiviserende medfølelse og overdreven hjelp, beskytter dem og setter dem til side. Dette er ikke nødvendigvis bare negativt, men viser også at holdningene til eldre kan være sammensatte – både positive og negative. Respekt og medfølelse er eksempler på følelser som kan oppleves positivt av både giver og mottaker. Men når positive affektive komponenter kombineres med overdrevent negative oppfatninger, kan det føre til nedlatende atferd.

I tråd med forståelsen av alderisme som grunnet i gerontofobi ligger også teorien om skrekkhåndtering (Solomon et al. 2004). Den bunner i at vi trenger forsvar mot skrekken for egen død og at samfunnet bygger opp strukturer som tjener dette forsvaret. Dette er ikke bare religiøse institusjoner men også en sosial orden, et sosialt system å tilhøre og en felles mening, kulturelle verdier som gir stabilitet og varighet der døden representerer brudd. Etter denne teorien innordner vi oss sosiale systemer for å oppnå tilknytning og mening som beskytter mot dødsangst. Men de gamle - som er nærmest døden - kan gi oss påminnelser om vår egen forgjengelighet og død, og vi ønsker å holde avstand til dem (Greenberg et al. 2002).

Forskningen om forekomst av alderisme har særlig vært knyttet til arbeidslivet, f.eks. som diskriminering ved ansettelser, forfremmelser, opplæring og oppsigelser. Erdman Palmore (2004, Palmore et al. 2005) har utviklet en mer generell 'Ageism Survey'. Den omfatter ganske uskyldige former for diskriminering (fått et fødselsdagskort som gjør narr av gamle) og alvorlige hendelser som å bli utsatt for kriminalitet på grunn av alder. I et utvalg av lesere av blader for eldre i USA og Canada var det ikke så mange som hadde opplevd de mest alvorlige utslagene av aldersdiskriminering, men likevel 40-50 prosent som sier de har blitt behandlet nedlatende på grunn av sin alder. Nesten alle (91 prosent i Canada og 84 prosent i USA) i Palmores undersøkelse svarte at de hadde blitt utsatt for minst én form for aldersdiskriminering og over halvparten sa det hadde hendt mer enn én gang. Utvalget var blant personer over 50 år (flertallet var over 70 år), men ikke trukket tilfeldig. Dette er altså ingen representativ undersøkelse om forekomsten av aldersdiskriminering i Canada og USA.

De formene for aldersdiskriminering som Palmore tar med i sin skala gir et inntrykk av ulike former for atferd som kan oppfattes som aldersdiskriminering:

1. Jeg ble fortalt en vits om gjør narr av eldre mennesker
2. Jeg fikk et fødselsdagskort som gjør narr av eldre mennesker
3. Jeg ble oversett eller ikke tatt alvorlig på grunn av min alder
4. Jeg ble tiltalt med et sårende aldersrelatert tilnavn
5. Jeg ble behandlet nedlatende eller 'snakket ned til' på grunn av min alder
6. Jeg ble nektet å leie en bolig på grunn av min alder
7. Jeg hadde vanskelig for å få lån på grunn av min alder
8. Jeg fikk ikke en lederposisjon på grunn av min alder
9. Jeg ble avvist som lite pen på grunn av min alder
10. Jeg ble behandlet med mindre verdighet og respekt på grunn av min alder
11. En servitør overså meg på grunn av min alder
12. En lege eller sykepleier antok at mine plager skyldtes min alder
13. Jeg ble nektet medisinsk behandling på grunn av min alder
14. Jeg fikk ikke en jobb på grunn av min alder
15. Jeg ble ikke forfremmet på grunn av min alder
16. Noen antok at jeg på grunn av min alder hørte dårlig
17. Noen antok at jeg på grunn av min alder ikke kunne forstå
18. Noen fortalte meg 'du er for gammel til det'
19. Min bolig ble utsatt for hærverk på grunn av min alder
20. Jeg ble offer for en kriminell handling på grunn av min alder

Synonymer til 'gammel' og 'eldre'

Små detaljer kan være signaler som skaper eller bidrar til passivitet og bekrefter implisitte negative selvbilder hos eldre. Selv om det ikke er mange konkrete direkte diskriminerende bestemmelser, lover og regler, vil kulturelle holdninger til eldre gjøre at små 'diskrimineringer' kan gi brede og store effekter på atferd. Det kan være spøk med 'seniluka' eller 'Alzheimer light' eller de ordene som kommer fram i tekstprogrammet WORDs forklaring på og synonymer for ordene gammel, gamle og eldre:

	Betydning	Synonymer
Gammel	gammal, avlagt, avleggs gammaldags	gammal, brukt, velbrukt
Gamle	avlagte, avleggse, foreldete	avlagte, avdankete, uttjente
Eldre	gammal, triviellere, utidsmessigere	gammal, alderstegen, aldrende, eldet, eldre, grånet, tilårskommen, bedaget, mett av dage

Det er ingen positive ord synonymordlista, f.eks. er ikke ord som 'erfaren' og 'vis' kommet med. Kanskje fordi erfaring og visdom ikke (lenger) er en del av det kulturelle bakteppe for hvordan gamle og eldre oppfattes i samfunnet. Men heller ikke Kunnskapsforlaget synonymordbok fra 1980 gir positive synonymer. Mot dette bakteppet trengs det sterke positive krefter for å motvirke negative oppfatninger om eldre. Det finnes tydelige eksperimentelle indisier på at negative ord i det kulturelle bakteppet kan virke på Eldres atferd og deltakelse.

Ved presentasjon av ord på en dataskjerm så kort tid at det ikke oppfattes bevisst, men registreres av hjernen (subliminal persepsjon) kan denne registreringen gi seg utslag i atferd. Den amerikanske psykologen Becca Levy har gjort eksperimenter med presentasjon av aldersnegative og alderspositive ord (Levy 2003). Eldre forsøkspersoner (over 60 år) som ble utsatt for negative ord som: glemsom, senil, avleggs eller død, presterte dårligere på hukommelsestester, gikk langsommere, var i større grad tilhengere av aktiv dødshjelp (tolket som mindre livsvilje), hørte dårligere og viste mer fysiologisk stressaktivering. Positive ord (råd, kreativ, vis, innsiktsfull) kunne snu dette, f.eks. slik at en oppnådde bedring i ganghastigheten som tilsvarte flere ukers fysisk trening.

Kan dette påvirkes gjennom lovgivning? Neppe direkte, men kanskje som signal om at samfunnet ser positivt på Eldres deltakelse og at samfunnet ønsker å hindre at Eldres deltakelse svekkes gjennom diskriminering. Et slikt positivt signal vil kunne bidra til mer positive holdninger. På den annen side vil lovgivning også kunne virke som en bekreftelse på at eldre er en svak gruppe som trenger lovbeskyttelse mot diskriminering. Erfaringer etter innføringen av lovbestemmelsen mot aldersdiskriminering i arbeidslivet 1.mai 2004 viser at lederes holdninger til eldre arbeidskraft har vært i positiv utvikling og at det i alle fall ikke er tegn i lederes holdninger, eller i Eldres yrkesdeltakelse, til at lovbestemmelsen har virket negativt gjennom en slik mulig mekanismen der lovbeskyttelse oppfattes å bekrefte svakhet (Solem 2008b).

5. Oppsummering

Gjennomsnittlig er ikke eldre vesentlig forskjellige fra yngre aldersgrupper når det gjelder økonomi og materiell standard. Og i de tilfeller eldre kommer dårligere ut (f.eks. bil og PC) begrunnes det ikke med at økonomien ikke strekker til. Likevel er det større grupper med dårlig økonomi blant eldre. Forskjellene innen aldersgruppen kan på den måten synes minst like store i eldre år. Særlig aleneboende minstepensjonister har lav inntekt. Boligstandarden har blitt bedre de siste tiårene og det er små aldersforskjeller. Likevel har bare en liten del av boligmassen livsløpsstandard hvilket vil være et større problem for eldre enn yngre – ikke bare i egen bolig, men også som begrensning i muligheter for å besøke andre.

Det er få eksempler på aldersgrenser som begrenser Eldres tilgang på varer og tjenester. Tilgangen kan likevel være begrenset på grunn av 'digitale skiller' og strukturell diskriminering. Ikke minst i helsevesenet synes personalets holdninger og måten de møter eldre på å representerer en begrensning. Det synes å være et behov for mer refleksjon og åpenhet rundt eldre og aldring – både positive og negative sider. Dette er nok i første rekke noe som må gjøres internt i de enkelte faggrupper og på de enkelte arbeidsplasser, men lovbestemmelser mot diskriminering vil kunne gi impulser til slik refleksjon.

Eldre deltar mindre i de ytre sfærer av det sosiale livet; i arbeid og politikk. Eldre deltar også mindre i kulturelle aktiviteter og i ulike typer foreninger, men ikke mindre i alle typer foreninger. I de nære relasjoner er det mindre endringer, men barnas flytting og ektefellens død er eksempler på store forandringer som skjer også i de nære relasjoner med økende alder. Det er ikke lett å fastslå i hvilken grad endringer i sosial deltakelse med alderen er en følge av manglende muligheter eller diskriminering. I det minste noe av den lavere deltakelsen er ønsket av eldre selv. I noen grad kan imidlertid også ønsker om å trekke seg tilbake være influert av manglende muligheter for å delta. Mangfold i muligheter for å forholde seg på ulike måter, f.eks. til digitale utfordringer, kan styrke interessen for å delta. Det kan f.eks. skje ved bedre tilgang til manuelle tjenester uten tilleggs kostnad.

Det er lite forskning om forekomst av aldersdiskriminering og jeg kjenner ingen norsk forskning som gjelder forekomst av slik diskriminering utenfor arbeidslivet. Internasjonale undersøkelser tyder på at mange eldre føler seg diskriminert, kanskje særlig i form av å bli behandlet nedlatende. Forskning viser også at – særlig indirekte – formidling av negative holdninger kan ha betydelige konsekvenser for Eldres atferd, f.eks. i form av dårligere hukommelse, dårligere hørsel og mer fysiologisk stress.

Det er ikke gitt at lovgivning kan bidra til å løse slike problemer, men lovbestemmelser kan gi positive impulser i retning av å understreke hvordan samfunnet ser på negativ forskjellsbehandling av eldre. Hittil synes erfaringene fra lovbestemmelsen mot aldersdiskriminering i arbeidslivet å ha vært positive, eller de tyder i det minste ikke på, som man kunne fryktet, at lovbeskyttelse stigmatisere eldre som en svak gruppe.

Referanser

- Andersen, A.S. (2005) Boforhold og nærmiljø. I Ugreninov, E. (red.) *Seniorer i Norge* (39-48). Statistiske analyser 72. Oslo-Kongsvinger: Statistisk sentralbyrå.
- Andersson, L. (2008) *Ålderism*. Lund: Studentlitteratur.
- Biggs, S. (1989) Professional helpers and resistances to work with older people. *Ageing and Society*, 9(1), 43-60.
- Binstock, R.H. (1983) The aged as scapegoat. *The Gerontologist*, 23, 136-143.
- Birkeland, E., Lunde, E.S., Otnes, B. & Vigran, E. (1999) *Eldre i Norge*. Oslo: Statistisk sentralbyrå, SA 32.
- Butler, R.N. (1969) Age-ism: Another form of bigotry. *The Gerontologist*, 9, 243-246.
- Bytheway, B.(2005) Ageism and age categorization. *Journal of Social Issues*, 61, 361-374.
- Daatland, S.O. & Herlofson, K. (2004) *Familie, velferdsstat og aldring. Familiesolidaritet i et europeisk perspektiv*. NOVA rapport 7/04. Oslo: Norsk institutt for forskning om oppvekst, velferd og aldring.
- Daatland, S.O. & Solem, P.E. (1995) *Aldersforskning i kritisk lys*. Oslo: Norsk gerontologisk institutt, rapport 2-1995
- Daatland, S.O. & Solem, P.E. (2000) *Aldring og samfunn. En innføring i sosialgerontologi*. Bergen: Fagbokforlaget.
- Daatland, S.O., Solem, P.E. & Valset, K. (2006) Subjektiv alder og aldring (105-136). I B. Slagsvold & S.O. Daatland (red.) *Eldre år, lokale variasjoner*. NOVA-rapport 15/06.
- Frønes. I. (2002) *Digitale skiller. Utfordringer og strategier*. Bergen: Fagbokforlaget.
- Greenberg, J., Schimel, J. & Martens, A. (2002) Ageism: Denying the face of the future. I T.D. Nelson (Ed.) *Ageism. Stereotyping and prejudice against older persons* (27-48). Cambridge, Massachusetts: The MIT Press.
- Hagestad, G. & Uhlenberg, P. (2005) The social separation of old and young; A root of ageism. *Journal of Social Issues*, 61, 343-360.
- Heikkinen, S & Krekula, C. (2008) Ålderism – ett fruktbart begrepp? *Sociologisk Forskning*, (2): 18-34.
- Helland, H., Solem, P.E. & Trældal, A. (1973). *Eldres integrasjon*. Oslo: Sosialdepartementet/Universitetsforlaget, NOU 1973: 60.
- Kastenbaum, R. & Aisenberg, R. (1972) *The psychology of death*. New York: Springer.

- Kleven, Ø. (2005) Politisk deltakelse blant seniorer. I Ugreninov, E. (red.) *Seniorer i Norge* (67-81). Statistiske analyser 72. Oslo-Kongsvinger: Statistisk sentralbyrå.
- Larsen, L. & Solem, P.E. (2007) Alderisme. I J. Bjerg (red.) *Gads Psykologi Leksikon* (2. oppl.) (24-25). København: Gads forlag.
- Laslett, P. (1989) *A fresh map of life. The emergence of the third age*. London: Weidenfeld & Nicolson.
- Levy, B. R. (2003) Mind matters: Cognitive and physical effects of ageing self-stereotypes, *Journal of Gerontology; Psychological Sciences*, 58B: 203-211.
- Lorentzen, K. (2008) Digital verden uten eldre kvinner. *Samfunnsspeilet* nr. 2/2008 (www.ssb.no/ssp/utg/200802/08/)
- Lund, A. & Engelsrud, G. (2008) 'I am not that old': inter-personal experiences of thriving and threats at a senior centre. *Ageing & Society*, 28: 675-692.
- Lingsom, S. (1997) *The substitution issue. Care policies and their consequences for family care*. Oslo: NOVA, rapport 6-1997.
- Nelson, T.D. (2005) Ageism: Prejudice against our feared future self. *Journal of Social Issues*, 61, 207-221.
- NOS (2002) *Levekårsundersøkinga 1996-1998*. NOS C 704. Oslo: Statistisk sentralbyrå.
- Palmore, E. (2004) Research note: Ageism in Canada and the United States. *Journal of Cross-Cultural Gerontology*, 19, 41-46.
- Palmore, E.B., Branch, L. & Harris, D.K. (2005) *Encyclopedia of ageism*. New York: Haworth Pastoral Press.
- Rosenmayr, L. & Köckeis, E. (1963) Propositions for a sociological theory of aging and the family. *International Social Science Journal*, 15, 410-426.
- Selbæk, G. (2008) Ageism in dementia. Dementism in the aged. Paper at the 19th Nordic Congress of Gerontology, May 25-28, Oslo.
- Slagsvold, B. & Solem, P.E. (2005) *Morgendagens eldre. En sammenlikning av verdier, holdninger og atferd blant dagens middelaldrende og eldre*. NOVA-rapport 11/05.
- Slagsvold, B. & Daatland, S.O. (2006) *Eldre år, lokale variasjoner. Resultater fra Den norske studien av livsløp, aldring og generasjon (NorLAG) – runde 1*. NOVA-rapport 11/05.
- Solem, P.E. (2005) Alderisme, aldring og sosial deltagelse. *Nordisk Psykologi*, 57(1): 47-63.
- Solem, P.E. (2007a) Aldring og sosial deltagelse. I L. Larsen (red.) *Gerontopsykologi. Det aldrende menneskes psykologi* (95-120). Århus: Aarhus universitetsforlag.

Solem, P.E. (2007b) *Seniorer i arbeidslivet. Kunnskap om aldring og arbeid*. NOVA-rapport 16/07.

Solem, P.E. (2008a) Differences in activity between recent retirees and workers aged 62-66. Paper at the 19th Nordic Congress of Gerontology, May 25-28, Oslo.

Solem, P.E. (2008b) *Eldre lederes holdninger til eldre arbeidskraft*. NOVA-rapport 12/08.

Solomon, S., Greenberg, J. & Pyszczynski, T. (2004) The cultural animal: Twenty years of terror management theory and research. In J. Greenberg, S.L. Koole & T. Pyszczynski (eds.) *Handbook of Experimental Existential Psychology* (13-34). New York: Guilford.

Statens seniorråd (2005a) *Ny seniorpolitikk – en handlingsplan for aktiv hverdag*. Oslo: Statens seniorråd.

Statens seniorråd (2005b) *Seniorfakta*. Vedlegg til *Ny seniorpolitikk – en handlingsplan for aktiv hverdag*. Oslo: Statens seniorråd.

Sundström, G. (1994) *Care by families: An overview of trends*. I OECD, *Caring for frail elderly people: New directions in care*. Paris: OECD, Social policy studies no. 14.

Tornstam, L. (2005) *Åldrandets socialpsykologi*. Stockholm: Norstedts Akademiska Förlag.

Townsend, P. (1981) The structured dependency of the elderly: A creation of social policy in the twentieth century. *Ageing and Society*, 1, 5-28.

Ugreninov, E. (red.) (2005a) *Seniorer i Norge*. Statistiske analyser 72. Oslo-Kongsvinger: Statistisk sentralbyrå.

Ugreninov, E. (2005b) Økonomiske ressurser. I Ugreninov, E. (red.) *Seniorer i Norge* (31-37). Statistiske analyser 72. Oslo-Kongsvinger: Statistisk sentralbyrå.

Walker, A. (1993) *Age and attitudes. Main results from a Eurobarometer study*. Bruxelles: Commission of the European Communities.

Wilkinson, J.A. & Ferraro, K.F. (2002) Thirty years of ageism research. In T.D. Nelson (ed.) *Ageism: Stereotyping and prejudice against older persons* (339-358). Cambridge, Massachusetts: The MIT Press.